

Nebi Mehdiyev

*Çağdaş Din Felsefesinde
Epistemolojik Yaklaşımlar ve
Tanrı İnancının Rasyonelliği,*

İSAM Yayınları, İstanbul 2008, 176 s.

Hümeyra KARAGÖZOĞLU

Arş. Gör., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Müstakil disiplin olarak yaklaşık bir yüzyıllık geçmişi bulunan din felsefesinde, yirminci yüzyılın sonlarına doğru yeni bakış açılarının teşekkülüyle beraber canlı bir tartışma alanı doğmuştur. Söz konusu disiplin, pozitivist-tabiatçı yaklaşımın hâkim olduğu klasik dönemin aksine, son yıllarda dinî inançların daha farklı ve ılımlı düzeylerde tartışılmasına imkân veren bir mahiyet kazanmıştır. Muhtelif kadim problemlerin yeni argüman ve metotlarla ele alındığı bu dönem, ateist meydan okumaya yeni cevaplar verme çabasının bir ürünü olarak görülebilir. Bu bağlamda Nebi Mehdiyev'in *Çağdaş Din Felsefesinde Epistemolojik Yaklaşımlar ve Tanrı İnancının Rasyonelliği* çalışması, ateist meydan okuma karşısında yaratıcı ve inayet sahibi bir Tanrı'ya inananların takip ettiği epistemolojik yaklaşımları belirtmekte ve bunlardan her birinde Tanrı inancının rasyonelliğini değerlendirmektedir.

Ülkemizde yakın zamanlara kadar din felsefesi alanında tercüme-lerin hâkimiyeti söz konusuysen son yıllarda, özellikle çağdaş din felsefesi meselelerine dair telif eserlerin arttığı görülmektedir. Nebi Mehdiyev'in söz konusu çalışması da, çağdaş din felsefesinin yoğun tartışma konularından biri olan Tanrı inancının rasyonelliği sorunu- nu, dinî epistemoloji meselesi bağlamında ele alan telif eserlerden

biri olarak ön plana çıkmaktadır. 2008'in sonlarında İSAM Yayınları arasında çıkan kitap, yazarın doktora çalışmasına dayanmaktadır.

Mehdiyev'in çalışmasının temel problemi, Tanrı'ya inanmanın epistemolojik bakımdan rasyonel olup olmadığıdır. Yazar, konu hakkındaki farklı yaklaşımların birbirine paralel bir gelişim arz etmemesi ve metodik bakımdan karşılıklı bir incelemeyi mümkün kılmaması sebebiyle, öncelikle daha üst bir bakış açısıyla genel bir alan değerlendirmesi yapmaktadır. Bir başka ifadeyle Mehdiyev, Tanrı inancının rasyonelliği tartışmasını ele almakla beraber, çağdaş epistemolojik tartışmaların bir panoramasını sunmayı da hedeflemektedir. Bu bakımdan yazarın çalışması, din felsefesinin çağdaş tartışma konularını ele alan diğer telif eserler arasında ayrı bir yere oturmaktadır.

Eserde hem dinî epistemolojideki çağdaş yaklaşımların çerçevesini çizmek, hem de özel olarak Tanrı inancının rasyonelliğini tartışmak amaçlandığı için, iki ana bölüm bulunmaktadır. Dinî epistemolojiye dair çağdaş yaklaşımların özeti mahiyetindeki ilk bölümde Mehdiyev, sözkonusu yaklaşımları ateist meydan okuma ve buna cevaben üretilen teistik iddialar karşılığında ele almıştır. Yazara özgü bu model altında son derece sistematik ve anlaşılır biçimde özetlenen tartışma alanları, ikinci bölümde ele alınan Tanrı inancının rasyonelliği meselesinin konumunun belirlenmesi açısından da son derece önemlidir.

Yazar ateistik meydan okumayı, ispat yükümlülüğünün teistlere ait olduğu iddiasından hareketle herhangi bir kanıt üretme gereği duymayan negatif ateizmi ve antiteist argümanlar geliştiren pozitif ateizmi ayrı değerlendirmek suretiyle ele almıştır. Negatif ve pozitif ateizmin yoğunlaştığı meseleler belirlendiğinde, çağdaş teistlerin cevap üretmesi gereken alanlar da ortaya çıkmaktadır. Bu bakış açısıyla dinî epistemoloji tartışmalarına bakıldığında, ateistik eleştirinin merkezinde, yeterli kanıt olmaması sebebiyle Tanrı inancının temelsiz olduğu iddiası bulunmaktadır. "İnanma ahlâkı" isimli ünlü yazısında William K. Clifford'un (1845-1879), gerekçelendirilmemiş bir şeye inanmanın ahlâken yanlış olduğunu iddia etmesiyle gündeme gelen tartışma, yazarın müstakil olarak inanma ahlâkı için açtığı başlık altında ele alınmaktadır. (s. 27-28) Bunun yanında doğal teolojik ve ontolojik argümana yöneltilen eleştiriler ile kötülük problemi de, çağdaş ateist meydan okumanın temel iddiaları olarak eserde zikredilmektedir.

Dinî epistemoloji alanının çağdaş teistleri, yukarıda zikredilen eleştirilere karşılık farklı cevaplar üretmişlerdir. Mehdiyev sözkonusu cevapları, "Doğal Teoloji", "Fideizm" ve "Reformcu Epistemoloji" başlıkları altında değerlendirmektedir. Çağdaş din felsefesinde doğal teolojinin argümanları, klasik dönemden âşinâ olduğumuz kozmolojik,

teleolojik ve ontolojik argüman ile ahlâk delilinin yeni bir yaklaşımla formüle edilmiş halidir. Tümdengelimli biçimde üretilmiş eski argümanlara karşın, tümevarımsal bir metotla formüle edilen çağdaş argümanlar, bu dönemde de en temel teistik savunuyu teşkil etmektedir. Çağdaş epistemolojide, adı geçen argümanlara Alvin Plantinga'nın (d. 1932) "Özgür İrade Savunusu" ve Richard Swinburne'un (d. 1934) "Birikimsel Argüman"ı da eklenmektedir. Yakın dönemin teist savunuya armağanı olan sözkonusu iki yeni argümanı da kadim argümanlarla beraber konu edinen yazar, iddiaları fazla derinliğine inmeden, sadece genel bir bilgi verme amacı güderek ele almıştır.

Teistik argümanlara karşı çıkışı ve imanı bir gönül işi olarak değerlendirdiği bakımından ayrı bir değerlendirmeye tâbi tutulması gereken fideizm, Mehdiyev tarafından "Atina-Kudüs Uzlaşmazlığı", "Pascal Fideizmi figure figure", "Kierkegaardcı İkilem" ve "Wittgensteinçi Fideizm" başlıkları altında ele alınmıştır. Burada çağdaş dönemin belki de en fazla zikredilen isimlerinden biri olarak Ludwig Wittgenstein'a (1889-1951) dair bahis ayrılması son derece önemlidir. Genel felsefiyle bağlantılı biçimde anlatılmaya çalışılan Wittgenstein'ın fideizmi (s. 59-65), kitabın genel amacına uygunluk gözetme amacına binâen olsa gerek, ancak çok sınırlı biçimde işlenebilmiştir.

Günümüz din felsefesinde dinî epistemolojik yaklaşımlardan en güncel olanlarından biri de şüphesiz reformcu epistemolojidir (*reformed epistemology*). Yirminci yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan ve hâlen tartışılmaya devam edilen reformcu epistemoloji, klasik temelciliğin eleştirisine dayandığı için Mehdiyev tarafından da isabetli biçimde bu bağlamda ele alınmıştır. Yazar, müstakil bir başlık altında klasik temelciliğe dair bilgi verdikten ve sözkonusu anlayışa yöneltilen eleştirilere değindikten (s. 68-73) sonra, Plantinga'nın Tanrı inancının temel bir inanç olduğu şeklindeki ünlü iddiasına "Tanrı İnancının Temelselliği" başlığı altında yer vermiştir (s. 73-76). Klasik temelciliğin delilciliği zorunlu kılan yaklaşımına karşılık delil getirme zorunluluğunu reddeden Plantinga, buna rağmen Tanrı inancının rasyonel olabilmesinin imkânına dikkat çekmektedir.

Reformcu epistemolojinin ele alındığı bölümün sonunda ise, dinî tecrübe ile algı tecrübesi benzerliği üzerinde duran William Alston'un (d. 1921) tezi, "Pratik Rasyonellik" başlığı altında incelenmiş ve bir bölüm sonu değerlendirmesi yapılmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde ele alınan meselelere dair yazarın yaptığı değerlendirmede, ateistik meydan okumanın müstakil bir dinî epistemoloji oluşturmadaki yetersizliği tespiti yapılmıştır. Mehdiyev'e göre ancak teistik cevaplar kapsamlı bir epistemolojik tartışmaya imkân vermektedir. (s. 81)

Eserin “Tanrı İnancının Rasyonelliği” konusuna ayrılmış olan ikinci temel bölümü, beş alt başlıktan oluşmaktadır. Kavramın çözümlemesinin yapıldığı ilk alt bölümde rasyonellik, inançlarımızın akli gerekçelerle desteklenmesi şeklinde tanımlanmakta (s. 84) ve niteliğine göre gerekçelere dair teoriler iki kısımda mütalaa edilmektedir. Bir inancın rasyonel olabilmesi için aklen gerekçelendirilmesi gerektiğini savunan epistemik deontoloji ile, gerekçelendirmenin bireyin içsel etkenleriyle ilişkili olduğunu savunan içselciliği aynı kategoride değerlendiren yazar, Roderick Chisholm (1916-1999) ve Richard Feldman (d. 1969) gibi çağdaş din felsefecilerinin konu hakkındaki görüşlerine yer vermektedir. (s. 86-92)

Yazar, “Epistemik Deontolojinin Reddi ve Dışsalcılık” alt başlığında ise, inancın aklen gerekçelendirilmesini bir zorunluluk olarak görmeyenleri konu edinmektedir (s. 92-97). Yazar, aynı zamanda inançlarımızın iradî denetimimiz dışında, dışsal etkenlere bağlı olarak oluştuğunu iddia eden bu grubun ılımlı ve katı dışsalcılar olarak iki bölümde değerlendirildiğine değinmektedir (s. 94). Bu bölümde de Mehdiyev, William Alston (d. 1921), Alvin Ira Goldman (1938) gibi düşünürlerin fikirlerinden bahsetmekte ve konuya dair kısa bir değerlendirmeden sonra “Fideistik Epistemoloji” konusuna geçmektedir.

Çalışmanın ilk kısmında teistik cevap üretmesi bakımından fideizme değinen Mehdiyev ikinci kısımda ise fideizmi, dinî epistemoloji meselesi bağlamında konu edinmektedir. Ancak fideizmin, öğretisi itibarıyla akli gerekçelendirmeyi yanlış görüşü ve inancı epistemolojik yöne sahip olarak değerlendirmeyişi, yazarın bu bölümdeki değerlendirmelerinin, ilk kısımdaki değerlendirmelerinin yaklaşık bir tekrarı olmasına yol açmıştır. Tekrar Pascal, Kierkegaard ve Wittgenstein’in fideizmine değinen Mehdiyev’in, Pascal’ın yaklaşımını *arasyonalizm*, Kierkegaard’inkini *irrasyonelizm* ve Wittgenstein’in yaklaşımını ise *antirealizm* olarak isimlendirmesi ise zikredilmeye değerdir.

İkinci kısmın üçüncü alt başlığı olan “Teistik Delilcilik” bahsinde yazar, “epistemik deontoloji” başlığı altında genel hatlarıyla değindiği teistik delilcilik konusunu ayrıntılarıyla ele almaktadır. Tanrı’nın varolduğu bilgisine ulaşılabilceği ve böyle bir inancın rasyonel olduğu tezi üzerine inşa edilen teistik delilcilik, Thomas Reid (1710-1796) ve William James (1842-1910) tarafından eleştirilmiştir. İki ayrı başlıkta bu eleştirilere değinen yazar, teistik delilciliğin zorunlu ve yeterli olup olmadığını da ayrı bölümler içinde araştırmıştır (s. 123-129).

Yazarın son bölüme kadar yaptığı incelemeler neticesinde, inancın aklen gerekçelendirilmek zorunda olduğu iddiası sebebiyle ateist delilcilikle aynı çizgide yer alan teistik delilciliğin, aynı zamanda içselci

ve temelci olduğu sonucuna ulaşmıştır. Dolayısıyla bunun karşısında yer alacak bir teorinin, hem akli gerekçelendirmeyi reddetmesi hem de temelicilik karşıtı ve dışsalcı olması gerekmektedir. Bu özelliklerin, Alvin Plantinga'nın "uygun işlevselcilik" (*proper functionalism*) teorisine işaret ettiğini belirten Mehdiyev, kitabının ikinci kısmının son bölümünde de adı geçen yaklaşımı incelemektedir.

Meselenin daha iyi anlaşılabilmesi için Plantinga'nın dinî epistemolojisinin genel hatlarından bahseden yazar, uygun işlevselcilik teorisini temel önermeleriyle ele almaktadır. Uygun işleyen bilişsel yetiler tarafından, elverişli bir ortamda doğru inançların üretilebileceğine ve bu inanca duyulan güvenin rasyonellik için yeterli olduğuna inanan Plantinga, böylece akli gerekçelendirmenin zorunlu bir öge olmadığını iddia etmektedir. Yazar bu iddialara değindikten sonra uygun işlevselciliğe yönelik eleştiriler için de ayrı bir bölüm açmış ve konuyu kısaca tartışmıştır (s. 144-147).

İkinci kısmın sonunda bulunan değerlendirme bölümünde yazar, ele aldığı meselelerin genel bir özetini sunmakta ve reformcu epistemolojiye dair birtakım tespitlerde bulunmaktadır. Mehdiyev'e göre reformcu epistemoloji, delilcilerin itirazlarına karşı çıkmada başarılı bir görünüm arz ederken, uygun işlevselcilik teorisine ortaya koyduğu alternatif iddiasında yeterince ikna edici değildir. Bunun yanında yazar çağdaş teistik delilciliğin, mevcut imanı savunma, haklı çıkarma bakımından işlevsel olabileceği fikrindedir (s. 153-154). Ayrıca Mehdiyev, çalışmanın temel problemi olan Tanrı inancının rasyonel olup olmadığı sorusuna, inancına dair yeterli gerekçeye sahip olan biri için söz konusu inancın rasyonel olduğu şeklinde cevap vermenin mümkün olduğunu düşünmektedir (s. 154).

Çağdaş Din Felsefesinde Epistemolojik Yaklaşımlar ve Tanrı İnancının Rasyonelliği isimli eserinde yazar Nebi Mehdiyev, iki temel meseleyi konu edinmiştir. Aynı eserde hem çağdaş din felsefesindeki epistemolojik yaklaşımları özetlemeye hem de Tanrı inancının rasyonelliği meselesini bu yaklaşımlar perspektifinden tartışmaya çalışmıştır. Din felsefesi alanında, çağdaş epistemolojik yaklaşımları derli toplu bir biçimde ele alan çalışmanın bulunmayışı sebebiyle kitap, aslında büyük bir boşluğu doldurmaktadır. Kaynakları itibarıyla de alana hâkimiyeti hissedilen eserin, mevcut teorileri kendine özgü tasniflerle özet ve anlaşılır biçimde konu edinmesi bakımından ayrı bir değeri haiz olduğunu söylemek mümkündür.

Çalışmanın genel bilgi vermenin yanında, tek bir meseleyi tartışmayı da amaçlamış olması, eserde birbirinden ana tema itibarıyla farklı, fakat çeşitli düzeylerde bağlantılı iki ayrı kısmın oluşmasına

yol açmıştır. Bu durum aynı zamanda, bahsi geçen teori ve yaklaşımların tafsilatlı anlatımına engel olmuştur. Dolayısıyla eser, çağdaş din felsefesindeki epistemolojik yaklaşımlara dair başarılı bir giriş kitabı olarak nitelenebilirken, Tanrı inancının rasyonelliği meselesini tafsilatlı ve geniş biçimde tartışmamış olması bakımından genişletilmeye muhtaç sayılabilir. Kitabın aslen bir doktora tezi olduğu düşünöldüğünde, iki ayrı tez olabilecek bir çalışmanın tek eserde toplandığını söylemek mümkündür. şüphesiz bu durum, çağdaş epistemolojik yaklaşımlara dair genel bilgi verebilecek bir yayının bulunmayışı ve yazarın, ele aldığı Tanrı inancı meselesinin bu bağlamda nereye oturduğunu okuyucuya ihsas ettirme hassasiyetinin bir sonucu olarak görölebilir.

Gelecek yıllarda din felsefesi alanındaki çalışmaların çeşitleneceği ve nitelikli telif sayısının artacağı ümit edilmektedir. Akımlar ve teori-lerin doğru tasniflerle ihata edilmesinin ardından, meseleler çerçevesinde vukûf ve rusûhun sağlanması gerektiği herkesin malumdur. Bu bakımdan özellikle çağdaş din felsefesindeki epistemolojik meselelere dair gelecekte yapılacak incelemeler için Nebi Mehdiyev'in eserinin, bilhassa kaynak ve tasnifleri itibariyle temel bir başvuru kaynağı olacağını söylemek mümkündür.